

періодів функціонування малого бізнесу: докризового та періоду впливу світової фінансової кризи. Однак, не дивлячись на переважання негативних факторів середовища господарювання, сектор малого підприємництва України в докризовий період максимально використав внутрішній потенціал для розширення сфер діяльності, а в період кризи – для зниження рівня безробіття, що визначає необхідність його подальшої всебічної підтримки.

2. Створення державними органами влади сприятливого середовища господарювання, підтримання його параметрів і корегування їх з урахуванням змін характеру відносин між суб'єктами господарювання дасть змогу суб'єктам малого підприємництва формувати власну стратегію сталого розвитку. Створення сприятливого середовища господарювання сприятиме також зменшенню тінізації підприємницької діяльності. Для скорочення обсягів тіньової діяльності необхідно внести відповідні зміни до законодавства, яке внаслідок своєї недосконалості дозволяє сільським підприємцям уникати легалізації значної частки доходу.

Література

1. Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2009 році [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.
2. Кількість підприємств зростає [Електронний ресурс] / Прес-служба ДПА України. – Режим доступу : http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=235871&cat_id=45661.
3. Обсяг роздрібного товарообороту підприємств за січень–листопад 2009 р. [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.
4. Основні показники розвитку малих підприємств за 2000–2008 рр. [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>

УДК 351.84

Г. Г. МИХАЛЬЧЕНКО

Українська інженерно-педагогічна академія

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено сучасні проблеми пенсійного забезпечення населення в Україні, проаналізовано стан системи недержавного пенсійного забезпечення, визначено шляхи вдосконалення пенсійного забезпечення широких верств населення.

In the article investigational modern problems of the pension providing of population in Ukraine, the state of the system of the non-state pension providing is analyzed, certainly ways of perfection of the pension providing of wide layers of population.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійна реформа, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, пенсійний вік.

Постановка проблеми. Соціальна та економічна роль пенсійної системи у сучасному суспільстві визначається тим, що її надійність є запорукою його стабільності соціальної, а в багатьох випадках і економічної. У той же час критичний стан ефективності діючої економіки та загострення соціальних проблем передусім позначаються на пенсійній системі.

В Україні пенсійна реформа рухається, але вкрай повільно. На відміну від інших постсоціалістичних країн, пенсійна реформа реально розпочалася лише в 2003 році з прийняттям Верховною Радою України законів “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення” [4, 5].

З моменту введення пенсійної реформи питанням реформування пенсійної системи України та вивченням закордонного досвіду державного управління пенсійним забезпеченням присвячено дослідження таких науковців, як А.О. Косич, Д.В. Полозенко, М. Вінер, І.Д. Чиркіна, А. Нечай, В. Яценко, О. Мельник, Б. Надточій, що займалися вивченням безпосередньо досвіду реформування пенсійних систем як у країнах світу, так і в Україні [3, 6, 7]. Однак, не дивлячись на численні дослідження та реформування законодавства, сьогодні пенсійна система опинилась у стані кризи.

Прогресуюче старіння населення вимагає реформування пенсійних систем, оскільки зростає співвідношення між кількістю одержувачів пенсій та платників внесків. Особливої актуальності набуває подовження тривалості трудового періоду та зростання рівня зайнятості людей старшого віку, в тому числі шляхом підвищення пенсійного віку.

За цей час у країні вже сформовано трирівневу систему пенсійного забезпечення. Перший рівень – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах солідарності та субсидування і здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах обов’язкового накопичення пенсійних коштів та здійснення фінансування

витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на заходах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат, що буде доповненням до пенсійних виплат з I та II рівнів.

Державна солідарна система побудована за принципом солідарності поколінь – працююче населення забезпечує непрацююче. На сьогодні в Україні налічується 13,13 млн пенсіонерів і на утримання одного пенсіонера працює 1,6 особи. У західноєвропейських країнах цей показник становить 3,8 особи.

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні мала запрацювати ще у 2007 році. На жаль, цього не сталося, хоча необхідну нормативно-законодавчу базу сформовано ще декілька років тому – з прийняттям закону “Про недержавне пенсійне забезпечення”, в якому визначено три види фондів: відкритий пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи, корпоративний пенсійний фонд, засновником якого є юридична особа – роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців, і професійний пенсійний фонд. Засновником якого можуть бути об'єднання юридичних осіб – роботодавців, об'єднання фізичних осіб [5].

Недержавні пенсійні фонди – третій рівень пенсійної системи. Відомо, що умови життя працівників після виходу на пенсію залежать від її рівня. Якщо у грудні 2007 року середній розмір пенсії перевищував мінімальний на 42 % (590,80 грн проти 415,11 грн), то у січні 2009 року це співвідношення склало 65 % (898,21 грн проти 544 грн) [10].

При цьому зазначимо, що жодна країна, навіть найзаможніша, не в змозі забезпечити виплату пенсії своїм громадянам на рівні середньомісячної заробітної плати, не говорячи вже про постсоціалістичні країни, до яких належить і Україна [7].

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється шляхом укладання пенсійного контракту між пенсійним фондом і його вкладником. У 2009 році кількість фізичних і юридичних вкладників у НПФ збільшилась несуттєво [9].

Таблиця 1

Основні показники розвитку недержавних пенсійних фондів України

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Укладено пенсійних контрактів, тис. од.	30,6	41,5	55,9	62,3	62,4
Кількість учасників, тис. осіб	88	193	279	482	497,1
Пенсійні внески, млн грн	36,4	119,7	234,0	582,9	754,6
Кількість осіб, що отримують пенсійні виплати, тис. осіб	–	3,9	5,5	10,9	28,1
Пенсійні виплати, млн грн	–	4,0	9,1	27,3	45,1

Певні спроби дещо модифікувати цю систему, щоб пристосувати до потреб окремих прошарків суспільства, призвели до накопичення низки проблем і посилення кризових явищ у цій сфері. Серед основних із них можна виділити такі:

1. Погіршення демографічної ситуації. За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, упродовж 2010–2025 рр. співвідношення між кількістю осіб пенсійного та працездатного віку збільшиться з сучасних 0,4 до 0,5, а до 2050 р. чисельність покоління пенсіонерів сягатиме % чисельності покоління працездатного віку. Співвідношення між чисельністю поколінь пенсіонерів і дітей, яке нині становить 1,6, до початку 2030-х років зросте до 2, а наприкінці прогнозованого періоду сягатиме 2,35. Частка осіб старше працездатного віку в загальній чисельності населення упродовж 2010–2050 рр. збільшиться з 24 % до 36 %.

2. Окрім того, демографічне старіння населення посилюється ще й тим, що нині різко зростає кількість осіб, які виходять на пенсію ще до досягнення пенсійного віку через наявність пільгових умов і за вилучення років. Зокрема, кількість дострокових пенсій за віком збільшилася удвічі [1]. Нині 28 % пенсіонерів призначено дострокові (на 5–10 років раніше) пенсії, тобто майже кожному третьому (табл. 2) [9].

Таблиця 2

Показники чисельності й структури пенсіонерів в Україні, млн осіб

Показник	1996 р.	1998 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Населення, млн осіб	51,3	50,5	48,9	48,4	47,6	47,2	46,90	46,60	46,30	45,96
Кількість пенсіонерів, млн осіб	14,4	14,5	14,4	14,4	14,3	14,1	14,00	13,90	13,80	13,30
Частка пенсіонерів у загальній чисельності населення, %	28,2	28,8	29,4	29,7	30,0	29,8	29,80	29,80	29,80	28,93

3. Гострота проблеми фінансування пенсійних виплат посилюється й тим, що темпи економічного зростання в Україні були від'ємними з 1990 року, а відповідно реальні надходження до державного бюджету й Пенсійного фонду у реальному виразі весь час зменшувалися. За таких умов збільшення величини ставок обов'язкових відрахувань не могло реально збільшити надходжень, воно, навпаки, стало гальмом на шляху відновлення економічного зростання, оскільки сприяло посиленню тінізації економіки.

4. Пенсійна система України переобтяжена різними пільгами й виплатами, які за своєю сутністю їй не повинні бути притаманні, а мали б стати окремими елементами у системі соціального страхування й соціального забезпечення України [6].

5. Посилення демографічного навантаження, різке падіння загального та офіційного рівня доходів населення, збільшення різних додаткових виплат із бюджету Пенсійного фонду та інші чинники призвели до різкого зменшення середнього розміру трудової пенсії. Здійснювані нині в Україні пенсійні виплати недостатні для забезпечення навіть мінімально допустимого рівня життя осіб похилого віку [1].

6. Така ситуація призводить до того, що у трудовій пенсії нівелюється диференціація, пов'язана зі стажем праці й розмірами попереднього заробітку. Разом з тим необхідно відзначити, що одночасне збільшення більш ніж у три рази заробітної плати для обчислення пенсії (з 306,45 грн, яка враховувалася при перерахунку пенсії у 2004 році, до 928,81 грн) та збільшення вартості одного року страхового стажу дозволило відійти від існуючої раніше "зрівнялівки", коли пенсії основної маси пенсіонерів встановлювалися на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, забезпечити справедливість у розмірах пенсій, призначених у різні роки, здійснити диференціацію пенсій..

7. Нинішня державна система пенсійного забезпечення сприяла появі великої кількості привілейованих державних пенсіонерів. У результаті виникла значна невідповідність між розмірами їхніх пенсійних внесків та величиною отримуваних ними пенсій, виплата яких відбувається за рахунок зменшення розміру пенсій у інших категорій пенсіонерів.

До позитивних моментів можна віднести заходи щодо врегулювання питань пенсійного забезпечення фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок). Так, фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності надана можливість самостійно визначати суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування для себе та членів їх сімей. При цьому сума страхового внеску, з урахуванням частини фіксованого або єдиного податку, що перерахована до Пенсійного фонду України, повинна становити не менше мінімального розміру страхового внеску за кожну особу та не більше розміру страхового внеску, обчисленого від максимальної величини фактичних витрат на оплату праці.

З 1 квітня 2009 року встановлено підвищення до пенсій всім непрацюючим пенсіонерам у розмірі 7,5 грн та передбачено щоквартальне його збільшення до 28,4 грн. у жовтні 2009 року [9].

Законодавчо врегульовано питання зменшення заборгованості із сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України, відновлення прав найманих працівників у пенсійному страхуванні щодо зарахування періодів роботи до страхового стажу, вивільнення обігових коштів та розблокування рахунків платників для поточної сплати страхових внесків, а також посилено відповідальність за порушення законодавства у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Затверджено механізм контролю з боку комерційних банків за сплатою страхових внесків при виплаті заробітної плати, який спрямований на поліпшення платіжної дисципліни платниками і призупинення зростання заборгованості.

Затверджено графіки погашення у 2009 році заборгованості зі сплати страхових внесків підприємств-боржників, які підпорядковані міністерствам, установам і організаціям, що фінансуються з місцевих бюджетів, та запроваджено щомісячний моніторинг його виконання.

З метою недопущення порушень строків виплати громадянам пенсій Пенсійним фондом України запроваджено поденний календарний графік виплати пенсій. Цим графіком кожному пенсіонеру визначено індивідуальну дату щомісячної виплати пенсії.

Разом з тим чинна пенсійна система породжує значне соціальне напруження, суперечить новим реаліям ринкової економіки. Наявність цих і деяких інших проблем зумовлює необхідність проведення реформи пенсійної системи України.

Принципова зміна пов'язана також і з підвищенням пенсійного віку. Проект закону передбачає підняти у законодавчому порядку пенсійний вік до 65 років для чоловіків і до 60 років – для жінок. Така законодавча зміна обґрунтовується необхідністю деякого зменшення демографічного навантаження на економіку й підвищення рівня пенсій для осіб, які вже досягли пенсійного віку. В Україні частка осіб старших за 65 – річний вік становила у 2000 році лише 13,8 %, а до 2015 року передбачається її збільшення лише до 16,2 %. Враховуючи таке становище, а також існуючу та прогнозовану тривалість життя чоловіків і жінок, доцільно було б альтернативне запровадити як для чоловіків, так і для жінок вихід на пенсію у 60 років, одночасно економічно стимулюючи пізніший вихід громадян на пенсію.

Серед організаційних проблем, які стоять на заваді здійснюваної пенсійної реформи, можна назвати відсутність повного персоналізованого обліку трудового стажу та зроблених пенсійних внесків. На жаль, наявна матеріально – технічна база Пенсійного фонду ще не дає змоги зробити це у повному обсязі. Тому доцільно зробити кроки до її поліпшення.

Важливою проблемою є і недостатня поінформованість суспільства про характер намічуваних змін у пенсійній системі України, через що у населення спостерігається певна недовіра до перетворень у цій сфері.

Серед інших проблем, розв'язання яких має бути здійснено у новому пенсійному законодавстві України, можна виділити: припинення виплат пільгових пенсій за рахунок солідарної системи; врахування

всього трудового стажу й зроблених пенсійних внесків при визначенні величини пенсії; запровадження єдиного коефіцієнта для обчислення розміру пенсії; скасування мінімального розміру трудової пенсії; перекладення на державний бюджет фінансування виплат особам, які мають соціальні пенсії; запровадження нових підходів до фінансування й визначення розміру пенсії за інвалідністю; підвищення максимального розміру трудової пенсії.

Окремо варто наголосити на необхідності запровадження нових способів індексації пенсій у відповідності з темпами поточної інфляції. На жаль, на даному етапі в Україні спостерігаються досить високі та важкопрогнозовані рівні інфляції, а це досить серйозно відбивається на інтересах пенсіонерів, перетворюючи їх на соціально незахищену категорію населення.

Необхідно також сказати про пенсії, які призначаються достроково, до досягнення загальновизнаного пенсійного віку, включаючи пільгове пенсійне забезпечення за ознакою шкідливості й важкості умов праці (список № 1 і 2). Наявність таких пенсіонерів є певним пережитком соціалізму, де низький рівень заробітної плати компенсувався не грошовими пільгами (тобто раннім виходом на пенсію). Призначення подібних пенсій (за ознакою характеру виконуваних робіт) суперечить положенням і основним засадам пенсійної реформи, бо розмір трудової пенсії, що виплачується як із солідарної, так і з накопичувальної систем, має залежати виключно – від зробленого внеску в ці системи, тобто розміру особистих відрахувань і тривалості трудового стажу. Навіть за чинної пенсійної системи такі пенсії мали б фінансувати самі підприємства, перераховуючи додаткові кошти до Пенсійного фонду. Однак нині вони через свою неплатоспроможність не в змозі цього зробити, що змушує Пенсійний фонд здійснювати виплати за рахунок власних коштів [1].

У подальшому ж пенсійне забезпечення таких осіб доцільно проводити через професійні та корпоративні недержавні пенсійні фонди. До законодавчого вирішення питання щодо створення таких фондів пропонується перегляд умов застосування зазначених списків при призначенні пільгових пенсій через норми і медичні нормативи, що забезпечить своєчасне “виведення” працівників із виробництва, де наявні важкі й шкідливі умови праці. Найдоцільнішим способом організації пенсійних програм нині стає система страхування [8].

І нарешті, створення систем обов’язкового й добровільного пенсійного накопичування може бути досить ефективним тільки у разі відносно низьких і прогнозованих темпів інфляції. Якщо повториться ситуація 1992–1993 рр., коли переважна більшість людей втратила свої заощадження, це означатиме не лише крах пенсійної реформи, а й втрату державою будь-якої довіри населення з відповідними соціальними наслідками.

Метою подальшого проведення пенсійної реформи в Україні є ефективне і системне реформування пенсійної системи, реалізація ефективної та зрозумілої пенсійної політики, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя людей похилого віку та інших категорій громадян, які втратили працездатність, адекватного їх життєвим потребам, створення дієвих механізмів захисту прав та інтересів таких громадян, забезпечення прозорості пенсійної системи.

У процесі подальшого проведення пенсійної реформи необхідно вирішити наступні завдання:

- удосконалити механізм функціонування та забезпечення зрозумілості пенсійної системи для громадян і роботодавців;
- реалізувати розробку впровадження обов’язкових професійних пенсійних програм для професій, на яких неможливо уникнути впливу шкідливих факторів виробництва за результатами атестації робочих місць;
- забезпечити виплату мінімальних пенсій на рівні не менше ніж прожитковий мінімум для непрацездатних осіб;
- запровадити громадський контроль за функціонуванням Пенсійного фонду України шляхом формування складу його правління на основі паритетного представництва громадськості;
- створити умови для формування населенням достатніх пенсійних накопичень як шляхом обов’язкових платежів, так і шляхом розвитку системи добровільних пенсійних накопичень за рахунок коштів громадян та їх роботодавців;
- внести зміни до податкової системи щодо заохочення накопичувальних схем недержавне пенсійне забезпечення;
- забезпечити повне виконання зобов’язань держави перед сьогоднішніми пенсіонерами, включаючи запровадження ефективного та справедливого механізму індексації пенсійних виплат.

Література

1. Барсанцов І. В. Управління процесом формування і функціонування Пенсійного фонду України в умовах ринкових перетворень / І. В. Барсанцов // Вісник Пенсійного фонду України. – 2008. – № 9. – С. 34.
2. Бахмач А. Недержавні пенсійні фонди: статистика та перспективи / А. Бахмач // Вісник Пенсійного фонду України. – 2008. – № 9. – С. 14.
3. Вінер М. Як розробити дійову систему недержавного пенсійного забезпечення в Україні / М. Вінер, А. Нечай, В. Яценко // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 2. – С. 16.
4. ЗУ “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” // Нормативно-правові акти з питань пенсійного страхування. – К. : Київський університет. – 2006. – С. 362.
5. ЗУ “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 9.07.2003 р., № 1057–IV // ВВР України. – 2003. – № 47–48. – С. 372.

6. Косич А. О. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення / А. О. Косич // Відомості ВРУ. – 2009. – № 49. – С. 56.
7. Мельников С. А. Розвиток системи пенсійного страхування України / С. А. Мельников // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 231–237.
8. Скуратівський В. Пенсійна система України та шляхи її реформування / В. Скуратівський // Вісник УАДУ. – 2006. – № 4. – С. 353.
9. <http://www.pension.kiev.ua>.
10. <http://www.dfp.gov.ua/732.html>.

УДК 330.837:165.611

В. Я. УНГУРЯН

Державна установа “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ДОВІРИ В УПРАВЛІНСЬКОМУ ВИМІРІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Розглянуті і узагальнені суспільні інститути. У статті проаналізовано інституційну систему трансформаційної економіки агросектору. Підкреслено синергетичну взаємодію інститутів управлінської ланки сільського розвитку.

Public institutes are considered and generalized. Except for it, system of the institutes of transformation economy agrosektoru is analysed in the article. Underline synergistical co-operation of institutes of administrative link of rural development.

Ключові слова: *інститут довіри, інституційна система, інституційні реформи, синергетична взаємодія, трансформаційна економіка, сільський розвиток.*

Базовою ланкою у ланцюжку взаємодій є низький рівень інституційної довіри і як наслідок – висока персоніфікація відносин. Значення рівня довіри значно зростає в умовах постійно мінливих вимог до економічної та соціальної організації суспільства. Так, Інглхард міжособистісну довіру відносив до найважливішого елементу сталого культурного синдрому, який обумовлює стабільність [6]. А Ф. Фукуяма, досліджуючи вплив рівня довіри на соціальні витрати, зазначав: “... недовіра поширена в суспільстві, накладає відбиток на всю його економічну діяльність щось ніби у вигляді додаткового мита, яке товариствам з високим рівнем довіри платити не доводиться” [3]. Я. Корнаї звертає увагу на зв'язок між рівнем довіри і величиною трансакційних витрат, вказуючи на роль держави у забезпеченні виконання контрактів [8].

Низький рівень довіри до держави як до гаранта прав власності обмежує встановлення ділових відносин, підвищуючи витрати укладання контракту. Недосконалість контрактного середовища провокує опортуністичну поведінку сторін і знижує стимули до здійснення діяльності. Хоча існують дві полярні думки про вплив державного регулювання на вибір контрактних відносин, у суспільстві з оптимальною моделлю інституційного регулювання та сильним правовим середовищем, “політичне” питання не є особливо важливим. Але в умовах низької інституційної довіри (довіра до держави та іншим формальним інститутам) партнери змушені нести додаткові витрати на пошук інформації про контрагентів і на подальшу підтримку постконтрактних взаємодій з метою запобігання опортуністичній поведінці.

Неформальні норми, закріплені в інституційних взаємодіях визначають тип відносин, заснований на персоніфікованій довірі, за яких формальні норми не є основною ланкою в цьому ланцюжку. Щільна мережа персоніфікованих довірчих відносин базується на замкнених взаємодіях, формуючи власні «правила гри» без надії на законодавче регулювання економічних і соціальних питань. Висока значимість особистих зв'язків проявляється при проведенні конкурсів, виділення коштів на пріоритетні напрямки. Відбувається централізація ресурсів у певних “руках”. Факт посилення значущості особистих зв'язків як реакції на низьку ефективність формальних норм наводить на думку про все більшу локалізацію сільського співтовариства [11].

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що на рівень сільського середовища впливають як формальні, так і неформальні норми, що знаходяться в істотній залежності від інституційних змін. “Саме довіра робить можливим раціональну реалізацію поставлених цілей, планування економічної діяльності” [7]. Підвищення рівня інституційної довіри сільського населення посилить підприємницьку активність і додасть новий імпульс створенню робочих місць.

Розвиток інститутів суспільства на сьогодні набуває особливої актуальності. У період трансформації відбуваються процеси інституціалізації соціальних практик, побудованих на мережевих взаєминах. Суспільство потребує нових форм комунікативної самоорганізації, якими є формальні і неформальні інститути. Розвиток мереж суспільної дії простіше починати з невеликих товариств, які володіють соціальним капіталом. Особиста довіра між добре знайомими один одному людьми може служити природним фундаментом таких мереж.